

<https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-462-482>

Василь Денисюк

Хмельницький національний університет, Хмельницький

Подільська говірка села Дмитрушки в координатах літературної мови

Представлено результати дослідження фонетичних особливостей говірки села Дмитрушки Уманського району Черкаської області, локалізованої на сході подільського говору. Найбільш характерні фонетичні риси дають усі підстави вважати її одиницею південно-західного наріччя загалом і його подільського говору зокрема. На це вказують такі риси, як зближення ненаголошеного [o] з [y] аж до повної субституції останнім, наявність епентетичного [л'] після [б], [п], [ў], [р] на місці етимологічного [j], наявність епентетичного [н'] після [м] на місці етимологічного [j], зміна звукосполюки [с'т'] на [с'ц'], диспалаталізація передньоязикових приголосних перед [і], диспалаталізація [т'] у дієслівних формах 3-ої особи однини теперішнього часу, тверда вимова [р], збереження праслов'янського початкового [je], трансформованого в говірці в [ji]. Говірка зазнає активного впливу середньонаддніпрянського говору, що проявилось в поширенні вимови [і] на місці [и] та у відповідній палаталізації / напівпалаталізації твердих приголосних. Зближення говірки з українською літературною мовою стало наслідком мовної політики колишнього СРСР, проте наявність у ній зазначених рис, а також активної протези [г], акання та відсутність подовження приголосних свідчить про дистанцію між говіркою та літературною мовою.

Збереження специфічних діалектних рис у мовленні діалектоносіїв с. Дмитрушки дають підстави вважати її нематеріальною культурною спадщиною України.

Ключові слова: говірка, діалект, східноподільські говірки, подільський говір, фонема, диспалаталізація, акання, протеза.

Феномен подільських говірок

Поділля – самобутня в історико-етнографічному, географічному та лінгвальному аспектах територія, що простяглася від українсько-молдавського кордону до майже центру України. Сучасне Поділля – це територія, яку дослідники окреслюють по-різному. Наприклад, Степан Бевзенко вважав, що подільські говірки поширені „[...] в південній частині Хмельницької і Вінницької областей, охоплюючи частково й східну частину Тернопільської області, в південно-західних районах Київської і в західних Черкаської, в північно-західних Кіровоградської, на півночі Миколаївської та на північному заході Одеської областей” (Бевзенко, 1980, с. 216); за даними *Атласу української мови* Павло Гриценко визначив такі межі поширення подільського говору:

на заході річка Збруч розмежовує подільський і покутсько-буковинський говори, а далі на схід – і молдавські говори; умовна лінія м. Роздільна (Одеська обл.) – Первомайськ (Миколаївська обл.) – Умань – Вінниця відділяє подільський говір від степового і середньонадніпряньського говорів південно-східного наріччя; умовна межа на північ від Вінниці – Хмельницький – Підволочиськ (Тернопільська обл.) окреслює поширення подільського говору на півночі, відмежовуючи його від волинського (Гриценко, 1994, с. 74).

Надія Прилипко (Прилипко, 2004, с. 498) та Інна Гороф’янюк (Гороф’янюк, 2023) вважають, що подільський говір поширений на території історичного Поділля, зокрема в південних районах Хмельницької та Вінницької областей, південно-західних районах Черкаської області, північно-західних районах Миколаївської та Одеської областей, західних районах Кіровоградської області.

До його складу входять і адміністративно неукраїнські території – північне Придністров’я. Така територіальна протяжність пояснює почасти дисперсне розташування українських і неукраїнських поселень здебільшого на півдні зі своєрідною етнографічною різноманітністю, що зумовлено історією краю, частини якого входили до різних країн, свідченням чого є переважно лексичний спадок у мовленні представників тієї чи тієї говірки. Ці обставини, а також тиха урбанізація, що розпочалася в 90-х роках через економічну кризу, і поповнення складу населення вхідцями з різних місць (наприклад, для початку XVII ст. – це заселення Калиновським „гуманської” пустки людьми з інших своїх територій; для кінця XX ст. – переселенці із чорнобильської зони відчуження, а також суміжних районів; для першої чверті XXI ст. – внутрішнє переміщення внаслідок російської агресії) є причиною змішаного характеру людності Поділля, що позначилося і на кожній говірці загалом.

Попри визначення меж, подільський говір залишається найменш дослідженим. На цьому неодноразово акцентують увагу діалектологи. П. Гриценко, зокрема, у вітальному листі учасникам студентської діалектологічної конференції *Мовна палітра Поділля* зауважив, що:

вивчення подільського діалекту, представлення його структури в контексті інших українських діалектів та інших мов – це одне із невідкладних завдань українського мовознавства, насамперед – мешканців цього краю чи вихідців з Поділля [...]. Відсутність сьогодні Подільського діалектного словника, Подільського фонофонду – збірки записів діалектного мовлення та діалектних текстів, а відтак – і фундаментальних сучасних монографічних описів фонетики, граматики, лексичного і фразеологічного складу, системи наголошування, які різьблять неповторний профіль цього діалекту, виказують особливу цінність і актуальність обстеження сучасних подільських говірок, їхній опис та уведення зібраних свідчень у широкий науковий інформаційний простір (Гриценко, 2008, сс. 6–7).

Це, власне, стверджує нас у думці, що повноцінний опис будь-якого говору можливий за умови обстеження всіх говірок, чого, на превеликий жаль, бракує і подільському. Невключення навіть однієї говірки дає право тільки узагальнено говорити про наявність тієї чи тієї риси в говорі. Це, до речі, яскраво ілюструють діахронні студії, де віднайдення нової писемної пам'ятки може кардинально змінити погляди на з'яву або поширення того чи того явища в українській мові.

Різні території поширення подільського говору неодноразово студіювали дослідники. Зокрема, фонетичну систему західноподільських говірок вивчав Петро Ткачук (Ткачук, 1975); на матеріалі тваринницької лексики особливості міжговіркової взаємодії південноволинсько-подільського порубіжжя дослідила Наталія Шеремета (Шеремета, 2000); фразеологічна система говірок Західного Поділля стала об'єктом наукових зацікавлень Наталії Коваленко (Коваленко, 2021); народну виробничу термінологію центральних говірок Поділля студіювала Ганна Краєвська (Краєвська, 2010); структурну організацію та ареалогію флорономенів центрально-подільських говірок дослідила Інна Гороф'янюк (Гороф'янюк, 2010). В аспекті ґрунтовних дисертаційних досліджень найбільше уваги приділено східноподільським говіркам: сільськогосподарська лексика – Тетяна Тищенко (Тищенко, 2003), назви одягу та взуття – Ганна Березовська (Березовська, 2011), назви традиційного будівництва – Леся Полішук (Полішук, 2015), назви їжі та напоїв – Олексій Оскирко (Оскирко, 2019), синтаксичні особливості – Ольга Сьоміна (Сьоміна, 2020). Привертає увагу досить-таки достатня для обґрунтованих висновків кількість об-

стежених населених пунктів: 131, 207, 106, 89 і 52 відповідно, щоправда, тільки для одного дослідження – назви традиційного будівництва – були залучені дані говірки с. Дмитрушки Уманського району.

У подільських ЗВО діють три діалектологічні центри: Східноподільський лінгвокраєзнавчий центр (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (УДПУ)), Діалектологічний науковий центр (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (ВДПУ)), Навчально-наукова лабораторія діалектологічних досліджень (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (КПНУ)), де студенти постійно проходять діалектологічну (часто поєднану з ономастичною) практику, а також беруть участь у традиційних студентських наукових конференціях з обов'язковим виокремленням діалектологічної секції. В УДПУ двічі було опубліковано результати діалектологічних практик у спеціальному збірнику *Діалектологічні студії* (2004, 2006), де частина матеріалів стосувалася особливостей говірки с. Дмитрушки. Також акцентуємо на регіональних словниках (*Лексика бджільництва Східного Поділля* Т. Тищенко (Тищенко, 2008), *Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках* Г. Березовської (Березовська, 2010)) та монографіях (*Структурні компоненти та географія назв традиційного будівництва у говірках Східного Поділля* (Поліщук, 2021)) із „дмитрушківським” матеріалом. Однак цього виявляється недостатньо для того, аби мати повне уявлення про говірку Дмитрушків, що й визначає актуальність нашої розвідки, *мету* якої вбачаємо в системному описі говірки. Для опрацювання матеріалів ми послуговувалися такими *методами*: експедиційно-польовим, описово-аналітичним, дедуктивним, індуктивним (аккумуляція, систематизація та аналіз фактичного матеріалу); семантичним, зрідка – етимологічним, порівняльно-історичним (з'ясування особливостей формування семантичної структури та походження лексем); зіставним (порівняння фонетичних явищ і граматичних форм, семантики лексем, зафіксованих у говірці села Дмитрушки, із відповідними в суміжних та відділених ареалах). У цій статті головню зосередимося на фонетичних особливостях говірки.

Задекларована тема передбачала врахування набору критеріїв, що формують фокус діалектологічного дослідження: корінний(-а) житель(-ка), вік респондента(-ки), відсутність вад мовлення і слуху, невимушене спілкування. Однак у контексті постійного контактування говірки та літературної мови видається доречним залучати респондентів, які мають, окрім шкільної, й іншу освіту, тим паче, що осіб тільки зі шкільною освітою майже не залишилося, що після Другої світової війни було продиктовано вимогами держави до освіти фахівців того чи того рівня. До того ж позамовні чинники (переміщення/переселення, репресії, голодомори, мовна

політика, освітня політика (обов'язкове вивчення в школах російської мови, а також у багатьох випадках повне переведення освітнього процесу на російську мову), та ін.), занадто активізовані за радянщини, також брали безпосередню участь у формуванні говіркового мовлення другої половини ХХ ст. Важливо, що особа з вищою освітою, яка перебуває на пенсії 10 і більше років, як переконає в цьому постійна комунікація, повертається до свого рідного мовлення, полишаючи літературне нашарування для відповідної ситуації, а відтак участь таких респондентів(-ок) у дослідженні вагома. До того ж діалектологічні студії говіркових ареалів мають брати до уваги теорію покоління відповідно до своєї специфіки: це не задекларовані соціологами, демографами, філософами 20 років. Інформаційний бум дає всі підстави говорити про зменшення цього часового проміжку до шкільного періоду, тобто до 10–11 років, коли формується основне лексичне наповнення представника тієї чи тієї говірки, отже, формується зрозумілий шкільному поколінню лінгвопростір, що полегшує комунікацію та зберігає „їхню” лексику.

На своєрідні „білі” плями діалектологічних досліджень указав П. Гриценко:

неперспективним є зведення вивчення говірок лише до пошуків т. зв. архаїчних елементів діалектної мови, як і прагнення віднайти архаїчні говірки, не заторкнуті мовно-цивілізаційними процесами останніх десятиліть. Вивчення говірки має значення не тільки як шлях виявлення мовних раритетів, а насамперед як можливість пізнати механізми мовної еволюції, з'ясувати причини й умови збереження одних елементів структури мови і відсутніх змін інших елементів, виявити моделі трансформації говірок; у сучасних соціолінгвальних умовах особливого значення набуло з'ясування специфіки функціонування говірки як однієї з форм буття мови (Гриценко, 2014, с. 9).

Це, власне, розкриває можливості для різних досліджень говірки в системі координат „говірка і говірка”, „говірка і літературна мова”, „говірка в говірці”.

Прикметно, що говірці, як і літературній мові, властивий еволюційний дуалізм – постійне оновлення й водночас збереження її систем, що забезпечує історичну тяглість говірки, її спільність і відмінність від однотипних одиниць на тому чи тому територіальному обширі. Динаміку говірки часто визначають за хронологічними зрізами. Для українського діалектного континууму *Атлас української мови* фіксує територіальне членування української мови на середину 50-х років ХХ ст. Порівняння ж стану говірки першої чверті ХХІ ст. із серединою ХХ ст. вможливує

зробити загальний висновок про її динаміку. Це за умови, якщо матеріали говірки потрапили до фоно- і картотеки *Атласу української мови*. На жаль, і тут матеріали говірки с. Дмитрушки не представлені.

Власне, думки про можливість дослідження говірки за „шкільним” поколінням, а також про її еволюційний дуалізм дають змогу визначити динаміку говірки в говірці, коли чітко простежуємо, якими лексемами ще послуговується старша вікова група мовців і які із цих лексем уже відсутні в мовленні наступної вікової групи. Цю ж динаміку можна простежити і для фонетичного, і для морфологічного рівнів.

Дмитрушки на сторінках історії

Щоби зрозуміти, як творилася говірка с. Дмитрушки, звернімося до історії.

Дмитрушки, як свідчить *Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область*, „розташовані за 2,5 км від автошляху Київ – Одеса і за 7 км на північний схід від районного центру та залізничної станції „Умань” (Стешенко, 1972, с. 591). Це були південні околиці Київської держави. За наявними писемними джерелами, село відоме з XVIII ст., хоча здогади про виникнення поселення у XVI ст. і навіть раніше висловлював Микола Ткаченко (Ткаченко, 1927, сс. 21–22). У XIII–XV ст. уманські землі зазнавали постійного грабунку від турків і татар, після чергового з яких край був майже повністю спустошений, а його найбільші поселення (Умань, Звенигород) зруйновані. Можна припустити, що 1609 року у складі „гуманського ґрунту” село було подароване Валентію Александрю Калиновському. Як зазначають Ігор Кривошея та Ірина Кривошея, у другій половині XVII ст. Умань, отримавши магдебурзьке право, зросла як демографічно, так і економічно, двічі (самопроголошено та офіційно) ставала гетьманською столицею. Важливе стратегічне розташування Умані спричинилося до постійних збройних сутичок за цю територію. Після чергових нападів спочатку польських військ у 60-х роках, а згодом турецьких – у 70-х XVII ст. було знищено майже всіх жителів, а місто спалено. До того ж воно зазнало перейменування на Імамнію як намагання Османської імперії визначити свою роль у розвої міста (Кривошея & Кривошея, 2019, сс. 90–91). Очевидно, що в цій битві постраждали й навколишні села та їх населення. Через короткий час люди, повернувшись, відновлювали старі або засновували поряд зі зруйнованими нові поселення, підтвердженням чого можуть слугувати навіть колишні назви с. Дмитрушки. Від 1726 року власником Уманщини, зокрема і Дмитрушків, стає інший поляк – Францішек-Салезій Потоцький, чий рід володітиме селом аж до передачі його в російську імперську казну – за участь Александра Потоцького в Польському повстанні 1830–1831 рр. Достеменно відомо, що

у другій половині XVIII ст. існувало два поселення – Старі Дмитрушки і Нові Дмитрушки (ЛН) (як назви-синоніми згодом використовували Великі Дмитрушки і Малі Дмитрушки).

Прикордонне розташування Уманщини на перетині торговельних шляхів було передумовою проведення в місті 12 ярмарків, на яких торгували представники різних етносів: окрім українців, це були поляки, вірмени, греки, євреї та ін. (Фундуклей, 1852, с. 444), що створювало своєрідну багатомовну інтерференцію, посиловану включенням представників цих народів до агломерації Умані. Ця ситуація мала особливе значення для формування мовного тла не тільки міста, а й регіону, передовсім навколишніх сіл, жителі яких перебували у більш тісній комунікативній взаємодії з новоутворюваним уманським „койне”, аніж жителі віддалених сіл. Власне, це пояснює наявність у говірці с. Дмитрушки запозичень із тюркських, польської та гебрайської мов. Із цього приводу П. Гриценко писав: „Подільський говір зазнав впливу польських говірок, меншою мірою – тюркомовного населення, яке впродовж кількох століть контактувало з людністю Поділля” (Гриценко, 1994, с. 74), хоч „за своїми визначальними рисами подільський говір старожитній” (Гриценко, 1994, с. 74).

Статистичні дані за 1824 р. свідчать, що в Малих Дмитрушках нарахувався 61 двір, у Старих Дмитрушках – 77 (ДАКО, ф. 2, оп. 2, спр. 4745, арк. 3 зв. – 14). 1834 року обидва села переходять у російську казну, а вже від 1839 року тут запроваджують військові поселення, спадком чого зберігає агроонім *Стрілиця*. 1842 року внаслідок адміністративної реорганізації Старі Дмитрушки і Малі Дмитрушки було об’єднано в один населений пункт – *Дмитрівське* [Прикметно, що в *Skorowidz miejscowości b. wdzstwa braclawskiego* [Покажчику населених пунктів колишнього Брацлавського воєводства], опублікованому 1869 року у Кракові, подано колишню назву села *Dmytruszki* (SMWB, 1869, s. 17) – В. Д.], а військові почали розташовувати новозбудовані хати в лінійному порядку: спадком цього є неофіційні назви двох вулиць, що зберігають специфіку організації поселення, – *Верхня ленія* і *Нижня ленія*. Разом із військовими в місцеву говірку почала проникати російська мова. Кількість населення Дмитрівського поступово зростала: наприклад, за даними Леонтія Похилевича, на 1864 рік у селі було 1402 жителі (Похилевич, 1864, с. 347); на 1881 рік, за даними *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Словник географічний Королівства Польського та інших слов’янських країн], у селі проживало більш ніж 1,5 тисячі осіб: „Mieszki. 1517 wuznania prawosł.” (SGKP, t. 2, s. 43). Швидкі темпи зростання кількості жителів підтверджують і метричні книги (до прикладу, метрична книга за 1873 р. свідчить, що за рік у селі народилося 36 хлопчиків і 30 дівчаток (ЦДІАК, ф. 127, оп. 1012, спр. 4408)).

1917 року селу було повернуто колишню назву – Дмитрушки. Радянський період, особливо після Другої світової війни, позначений офіційним зросійщенням: запровадження обов'язкового вивчення російської мови і російської літератури як окремих навчальних предметів у школі (наприклад, Постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР „Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти для молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи” від 10 липня 1984 року № 281 (Постанова) із 1986–1987 н. р. кількість уроків російської мови і літератури було збільшено до 2–3 на тиждень), а також близькість до міста, де на різних підприємствах працювало багато місцевих жителів. Мілітарна політика держави перетворила Умань на потужне воєнне місто, у якому солдатсько-офіцерський склад, зокрема і жителі Дмитрушків, не становив винятку в загальноукраїнському масштабі – розмовляв російською мовою. Постійне перебування у двох мовних середовищах із відповідним переключенням мовного коду причинилися до того, що дмитрущани надавали російським словам українського звучання, українські ж слова набували в багатьох випадках наближеної до російської вимови. Сучасність засвідчує поступовий відхід від такої мовної практики, однак старше покоління – наші респонденти й респондентки, які перебувають у меншій комунікації, продовжують послуговуватися в мовленні частиною таких українсько-російських витворів.

Наявність у говірці с. Дмитрушки елементів тюркських, польської, гебрайської, російської мов зумовлена передовсім позамовними чинниками. Дослідник говіркових особливостей Уманщини Євген Рудницький також наголошував на впливі цих мов на місцеві говірки (Рудницький, 1927, сс. 190–191) і констатував, що „усі зазначені чужомовні впливи обмежуються майже самою лексикою, а тому й мало важать у характеристиці нашого діалекту” (Рудницький, 1927, с. 191). У контексті українського діалектного простору Є. Рудницький вважав говірки Уманщини перехідними: „Уманські діалекти швидше можна назвати переходовими, бо однією половиною своїх характерних рис уманські говори в'яжуться з південно-західною групою, другою половиною – з південно-східною” (Рудницький, 1927, с. 204). Контактівання із західними говірками середньонаддніпряньського говору – основою української літературної мови – пояснює наявність у говірці елементів, властивих і середньонаддніпряньському говору, і літературній мові. Дмитрушки розташовані майже в центрі східноподільського мовного ареалу, який Т. Тищенко обмежує такими ізоглосами: на півночі – від верхів'я р. Рось на північ від м. Ставище до верхів'я р. Гнилий Тікич; зі сходу і півдня – від р. Гнилий Тікич по р. Синюха до р. Південний Буг у напрямку на Ананьїв – Балту Одеської обл. – Чечельник Вінницької обл.; із заходу – від Чечельника до верхів'я р. Рось (Тищенко, 2007, сс. 35–36).

Фонетичні особливості говірки с. Дмитрушки

Як літературній мові і суміжним говіркам південно-західного й південно-східного наріч, так і говірці с. Дмитрушки властивий шестифонемний вокалізм у наголошеній позиції: |a| – |o| – |y| – |e| – |i| – |i|, звуковий вияв яких дещо різниться залежно від позиції у слові.

Передовсім укажемо на вимову в наголошеній позиції звука [e] на місці літературного [a], що виник унаслідок деназалізації [ɛ], – це деривати праслов'янського *ględęti (ЕСУМ, т. 1, с. 532): *ўглед'іти, ɛглед'іти, заглед'ітис'а, зоглед'ітис'а, п'ідглед'іти, розглед'іти*, хоч водночас фіксуємо і форми з непереміщенням і переміщенням на наступний головний наголосом та вимовою літературно нормативного [a]: *ўгл'ад'іти, гл'ад'іти, зогл'ад'ітис'а*. Лінгвісти пояснюють наявність [e] на місці [ɛ] збереженням останнього в польській мові та відповідним впливом її говірок на креси, однак дані *Етимологічного словника української мови* (ЕСУМ, т. 1, с. 532), *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Етимологічного словника польської мови] Александра Брюкнера (SEJP, 1985, s. 141), *Český etymologický slovník* [Етимологічного словника чеської мови] Їржі Рейзека (ČES, 2001, ss. 201–202), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* [Етимологічного словника хорватської і сербської мов] Петара Скока (ERHSJ, т. 1, с. 568), *Български етимологичен речник* [Етимологічного словника болгарської мови] (БЕР, т. 1, с. 247) засвідчують, що це явище має значну слов'янську ізоглосу, до того ж є літературною нормою для багатьох південних і західних слов'янських мов. Українська мова XIX – початку XX ст., за даними *Словаря української мови* за редакцією Бориса Грінченка, як нормативні мала обидва варіанти – з [e] та [a] (СУМГ, т. 1, сс. 288, 292). *Словник української мови* кодифікує тільки варіанти *розгледіти, розгледітися* з відсиланням до словникових статей *розглядати, розглядатися*, у яких згадані форми ремарковано як діалектні (СУМ, т. 8, сс. 648–649).

Рефлекси колишнього [ɛ], відмінні від літературно нормативного [a], спостерігаємо в говірці с. Дмитрушки в числівниках, де [a] в ненаголошеній позиції часто заступають [i], [и]: *ʼдєв'іт', ʼдєс'іт', ʼдєсит', ʼд'ваци'іт', ʼд'ваци'ит', т'рици'іт', т'рици'ит'* поряд із *ʼдєўйат', ʼдєс'ат', ʼд'ваци'ат', т'рици'ат'* (це підтверджують і дані говірки с. Краснопілка (7 км від Дмитрушків), які ввійшли до *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (карти №№ 20, 21) (ЗЛА, вип. 2а, сс. 70–73)), натомість у наголошеній позиції зберігається [a]: *п'ійі'с'ат, ш'ійі'с'ат*.

На протигагу задекларованій думці, що „явище акання, тобто реалізації ненаголошеної фонемі /o/ в голосному [a], українському вокалізмові, крім частини говорів північної діалектної групи, не властиве. Воно поширене лише на північній території лівобережнополіських та спорадично,

головним чином, на північно-східній території правобережнополіських говорів” (Німчук (Ред.), 1979, с. 287), у досліджуваній говірці фіксуємо активне „акання” у вимові слів *акамул'атор*, *акард'іон*, *баб'іна*, *ба'кал*, *барс'етка*, *кал'аска*, *кам'форка* / *кан'форка*, *кан'ф'ета*, *катла'ван*, *катл'ета*, *кра'ват'*, *ма'нах*, *пара'лон*, *шара'вари* та ін. Попри те, що більшість таких слів є запозиченими, а відтак отримали поширення за часів імперії чи радянщини через „язик межнаціональнава абщенія”, де вимова через потужну редукцію не завжди збігалася з написанням, частина засвідчених у говірці слів, з одного боку, демонструє опускання поліської ізоглоси цього явища (як результат взаємодії північноукраїнських говірок із південнобілоруськими) у глиб східноподільської території, з іншого – збереження загальнослов'янської ізоглоси для форми *шаравари* (пор. білоруське *шаравары*, польське *szarawary*, чеське *šaravary*, словацьке *šaravary* (ЕСУМ, т. 6, с. 385)), що переконливіше свідчить про властиву тюркським мовам вокалічну асиміляцію, ніж про вплив білоруських чи російських говірок. Прикметно, що говірка зберігає давню форму іранізму *шара'вари*, натомість українська літературна мова прийняла насаджений Москвою варіант *шаро'вари* (СУМ, т. 11, с. 414), хоч нормативним на початку ХХ ст. була саме перша форма (СУМГ, т. 4, с. 485), ремаркована за радянської доби як застаріла (СУМ, т. 11, с. 410).

Фонема [e] в наголошеній позиції має чітку реалізацію – звук [e]: *вер'есе'н'*, *ве'селик*, *ко'леса*, *пер'иш'* / *пер'виш'*, *чер'ве'н'* та ін., проте в ненаголошеній позиції активно зближується з фонемою [i], реалізуючись у позиційних алофонах [e^u], [i^e], [i], [i]: *бе'гел'ма*, *би'гел'ма*, *в'іс'іл'а*, *дизинти'р'іа*, *зазубе'н'*, *кл'ійонка*, *кус'ін'*, *ни'лон*, *пат'іфон*, *пер'стин'*, *ри'дуктор*, зрідка лиш зберігаючи літературно нормативну вимову – [e]: *б'ісер*, *не'іл'а*, а також у числівниково-прислівникових, прислівникових і дієслівних формах 3 ос. одн.: *б'іл'ше*, *важче*, *у'їаже*, *каже*, *крашче*, *маже*, *менше*, *р'іже*, *туле* та ін. Редукція фонему [e] в ненаголошеній позиції, яку сучасні мовознавці окреслили як позиційні чи комбінаторні модифікації (Плющ, 2010, с. 232), – властиве українській літературній мові явище, тож говірка „не вписується” в літературний стандарт набором модифікацій, адже, наприклад, наявність переходу [e] → [i] в лексемі *кус'ін'* є радше продовженням у говірці історичних змін, зумовлених занепадом зредукованих у слабкій позиції – так званого компенсаторного подовження, що на письмі передавали новим ъ, ніж появою нового звука / модифікації на місці етимологічного [e] залежно від місця останнього у слові.

Фонема [o] в наголошеній позиції зреалізована як звук [o]: *корон*, *по'лова*, *со'рочка*, *торба*, *х'орма*, та ін., тобто відповідає літературній вимові. Прикметно, що в ненаголошеній позиції чуємо переважно звук [o] (*боро'вик*, *до'точка*, *ко'вадло*, *ло'пата*, *соко'тати*, *фо'нарик* та ін.), а

в позиції перед наголошеними [у], [і] говірка засвідчує «укання» – вимову ненаголошеного [о] як [оʷ] або навіть як виразний [у]: *бомбоʷч-коʷйу, боʷрʹдʷура, гоʷлубка, закоʷцʷубнути, зуʷзулʷа, коʷжух, кучуʷвати, споʷдок, суʷбʷі, туʷбʷі* та ін., що тільки у випадку з повною заміною [о] на [у] не відповідає літературній нормі. Привертає увагу чергування [о] з фонемним нулем в одній формі, що загалом є закономірним наслідком занепаду зредукованих у слабкій позиції, проте з іншого боку це явище демонструє зіткнення двох слов'янських ізоглос, де його рефлекси представлені по-різному: *хоʷтʷіти* – південно-східно-північний ареал Славії, *хʷтʷіти* – західний і центрально-східний (ЕСУМ, т. 6, сс. 204–205). Таке чергування можливе тільки у давніх три- і більше складових похідних, напр. *хʷтʷіʷ, хʷтʷіла, неʷреʷхʷтʷіти* та ін. Для цієї форми можна говорити про вплив польської мови як для її закріплення, так і для підтримання її функціонування. Євген Тимченко лексеми цього кореня (*хтивє, хтивость, хтивый*) потрактує як запозичення з польської мови (Тимченко, кн. 2, с. 466). Фортунат Піскунов кодифікує як тотожні форми *хтіти* і *хотіти* ‘желать, хотѣть’ (Пискуновъ, 1882, с. 278); повними відповідниками їх представлено й у *Словарі української мови* (СУМГ, т. 4, сс. 417–418), натомість у *Словнику української мови* форма *хтіти* ремаркована як розмовна (СУМ, т. 11, с. 163), що логічно в контексті радянської доктрини зближення мов і націй. Очевидно, це явище презентоване й у зміні літературного *чоʷтири* на говіркове *шʷтирʷі*, де поява [і] та відповідна м'якість [рʷ] з'явилися внаслідок взаємодії із середньонадніпрянським говором.

Говірка демонструє трансформацію праслов'янського початкового [je] в [ji]: *йіʷден, йідиʷниціʷа*.

У говірці с. Дмитрушки фонема [і] незалежно від наголосу має реалізацію як виразний звук [і] на місці давнього Ѣ, етимологічних [о], [е] в новозакритих складах, а також на місці [о], [е], які зазнали компенсаторного подовження: *бʷіліʷ, вʷідʷро, гоʷрʷілка, залʷізо / жеʷлʷізо, лʷіто, нʷіч, поʷвʷітра, шʷісʷіціʷ, йіашчʷірка* та ін., що становить норму літературної мови. Однак якщо перша позиція залишається досить-таки стабільною у звуковій реалізації, то друга і третя за радянщини зазнала спровокованого державною мовною політикою російського впливу, де переходу етимологічних [о], [е] в [і] не відбулося, а тому в мовленні респондентів старшого та середнього віку спорадично можна почути [о], [е]: *віпоʷйка, воʷйна, воʷск, дʷед, коʷроʷ, кʷрепкіʷ, поʷрог, поʷтом, сʷетка, споʷкоїно* та ін. Прикметною особливістю реалізації фонема [і] в говірці є субституція відповідного звука на [и] в поодиноких словах: *гилʷака, милʷзинеʷціʷ, помилʷдор*, що пов'язано, очевидно, із такою якістю задньоязикових і губних, як твердість, а також депалаталізацією приголосних унаслідок утворення звука [и] високо-середнього підняття. Наявність цього звука на місці літературного [і]

відображає специфіку адаптації запозичених слів у живій мові, для якої функціонування звука [и] високо-середнього підняття засвідчує радше незавершеність процесу, що проявляється у відсутності чіткої опозиції [і] : [и], особливо не під наголосом, аніж закріплену літературною мовою норму.

Говірка демонструє збереження „польського” [е] на місці українського літературно нормативного [і]: *лен'і́йа*.

Зауважу й те, що в говірці звук [і] зазнає субституції на [и] після появи у слові протетичного [г]: *гикау́ка, ги'кати, Гил'ко, гин'дик, гинчій, гир'жати* та ін. Ця субституція є нормою сучасної української літературної мови для похідних кореня *-ик-(-ік-?)*, яка поряд із наведеними формами пропонує вживати й безпротетичні варіанти з початковим [і] (СУМ, т. 2, сс. 60–61), властивим російській мові та закріпленим за радянщини як норма української літературної мови. Вочевидь, таку зміну не можна пояснювати звичайною субституцією, особливо якщо зважити на наявність упродовж історії української мови початкового [и], слів із яким тільки *Словарь українського мови* наводить 99 (СУМГ, т. 2, сс. 192–194). Якщо навіть узяти до уваги акомодацийні процеси, тоді залишається незрозумілим, чому тільки в позиції перед [к], [н], [р] після появи протетичного [г] відбувається зміна [і] на [и]. Тож можна припустити, що процес проходив у дві стадії: перша – зміна [і] на [и] (рефлекси цього радянська влада востаннє дозволила офіційно оприлюднити 1984 року Миколі Погрібному в *Орфографічному словнику*: [і^нколи], [і^ноді], [і^нший] (Погрібний, 1984, сс. 251–252, 254), із повторенням вимови цих слів у видрукуваному 1986 року словнику для учнів загальноосвітніх шкіл (Погрібний, 1986, сс. 53–54)), друга – поява протетичного [г]. Це явище почасти суперечить думці Михайла Жовтобрюха про те, що „...в інших словах перед [е] та перед [і] протеза не розвинулася: *етика, екзамен, іти, істина, іниший, індик, іржа, історія*” (Німчук (Ред.), 1979, с. 306). Далі, однак, мовознавець навів дані, які отримав Андрій Очеретний, досліджуючи говірки Уманського району:

у діалектах з поширеною протезою вона обіймає не тільки давні слова, а й нові, запозичені з інших мов, напр.: *гаптека, гатака, гелеватор, гінспектор, јінвалід, јінфекція* та ін. Це свідчить про те, що явище протези в таких діалектах належить до живих процесів на сучасному етапі їх розвитку (Німчук (Ред.), 1979, с. 307).

Отже, говірка с. Дмитрушки зберігає давню протезу, чим ризніється від правописних та орфоепічних норм української літературної мови.

Фонема [и] в наголошеній позиції зреалізована переважно у звуці [и]: *запе^нк'тис'а, кисе^нлиц'а, на'жиу́ка, при'лизаний* та ін., проте необхідно відзначити потужний вплив російської мови, який значною мірою наблизив вимову наголошеного і ненаголошеного [и] до [і]: *гла'д'ілка, д'іван, д'ікт,*

д'іхту|вати, к'іс'іл', мал'іна, холод'іл'н'ік, ч'ій та ін. Ненаголошена позиція засвідчує реалізацію фонемі |и| у звуках [и], [и^е], [е^и], [е]: жи|веш, жи^е|веш, же^и|веш, же|веш, пере|весло, Пе^и|р'іука, При|чиста та ін.

Фонема |у| в говірці в наголошеній чи ненаголошеній позиції зазвичай має виразний вияв у звуці [у]: |бублик, |гун'кати, |гар'ачу, коц'у|ба, |лутка, |мукати, |н'ун'ати та ін., проте і на її вимову вплинула російська мова, що позначилося на вимові звука [о] на місці [у]: но|л'оука. Лексема глу|бинка зберігає [у] на місці давнього носового [ѡ], хоча спорадично можна почути *гл'іби|на*, що доводить наявність діалектного членування у праслов'янській мові.

Фонема |а| в наголошеній і ненаголошеній позиції зреалізована як звук [а]: за|ран'а, ка|зла, лау|сан, мошка|ра, набра|кати, пала|цоука та ін., хоч у деяких випадках можливе заступлення звуками [і], [и] в числівниках.

Для системи приголосних говірки с. Дмитрушки порівняно з літературною мовою властиві кількісні та якісні зміни, зумовлені як збереженням праслов'янських рефлексів, фонетичною позицією у слові, так і безпосереднім (системним освітньо-педагогічним і колективно-робочим) та опосередкованим (передовсім через посередництво сусідніх говірок південно-східного наріччя) впливом російської мови.

У говірці опозиція фонем |р'| : |р| доволі хитка. Як свідчить аналіз мовлення респондентів, фонема |р'| реалізується у звуці [р] тільки в позиції перед [а] і зрідка [у]: ба|йт'рук, |бура, бу|рак, га|рачий, г'радо|чка, ди|равий, дра|пати, за|жараний, за|жарувати, за|пра|гати, кура|ки, п'ід|бурувати, рад|но, |ражанка, сх|рапати, ца|ра та ін., хоча для деяких лексем можливі форми із м'яким [р'] : за|пр'а|гати, ца|р'а.

Залежно від фонетичних позицій, у яких приголосні звуки опиняються в живому мовленні, відбувається їх одзвінчення чи оглушення. Зазначу, що дзвінкі приголосні, які перебувають у кінці складу перед глухими або в кінці слів, майже ніколи повністю не втрачають свої дзвінкості: |баб'ка, бе^и|з'ко|зирка, |вез'ти, пир'іж^и|ки та ін., окрім тих випадків, коли в таку позицію потрапляє звук [г], який повністю переходить у [х]: лех|кий, мн'ах|кий, а також кінцевий дзвінкий префікса перед початковою кореневою звукосполучкою: п'ітс|винок.

Фонема |ф| часто зреалізована звукосполучкою [хв] або звуком [х]: хварш, х|верма, х|ворма, хвус, хра|муга, спорадично – [к]: кух|вайка.

Літературно нормативна звукосполучка „губний + ж” у мовленні жителів с. Дмитрушки послідовно реалізована звукосполучками [мн'], [бл'], [ўл'], [рл'] : |вимн'а, м'н'асо, м'н'ати, мн'ач, |памн'ат', |памн'атати, |жабл'ачий, |рибл'ачий, рипл'ах, здо|роўл'а, |п'ірл'а, под|в'ірл'а. До цього явища тяжіє асимілятивне перетворення [вн] > [мн] у словах |вир'імн'ати, р'імн'ати, |р'імний, |р'імно, р'імн'ан'.а.

У говірці фіксуємо підтвердження слів П. Гриценка про те, що „передньоязикові приголосні [д], [т], [з], [с], [н] перед [і], який походить із давнього *o*, як правило, не пом'якшуються, вимовляються твердо” (Гриченко, 1990, с. 78): *дірка, ніс, ніч, стіл, стілець, тік*. 1969 року, після виходу друком першого тому курсу *Сучасної української літературної мови*, було здійснено спробу штучного розмежування вимови передньоязикових приголосних у позиції перед [і]: для літературної мови – тільки м'яка вимова, для діалектів – напівм'яка і тверда, де до фонем [д'], [т'], [з'], [с'], [н'] було додано, наприклад, такі однотипні коментарі: „Перед голосним [і] з [о] та [-ыѣ], переважно в діалектному мовленні, вона може реалізуватись також і в напівм'якому [с'] та твердому [с]”; „У позиції перед [і] з давнього [о] та [-ыѣ] в окремих діалектах української мови поширена вимова [д] напівм'якого та твердого” (Білодід, 1969, сс. 251, 254). 55 років навчання тільки м'якої вимови спричинили, що найбільший опір м'якшенню названих звуків у позиції перед [і] чинять тільки [д], [т], хоча саме „розрізнення твердості-м'якості перед *i* відрізняє українську мову від російської, де приголосні м'якшаться перед *i* (в російському письмі *и*) автоматично” (Шевельов, 2009, сс. 298–299).

У двофонемній сполуці [с'т'] фонема [т'] майже завжди переходить в афrikату [ц']: *рад'іс'ц', сов'іс'ц', с'ц'іки, с'ц'ірка* та ін. Це ж відбувається із двофонемними сполуками [тс], [тс'], які заступають фонемні [ц], [ц']: *буц, Солдац'киї*. Натомість у звукосполуці [дц'] у числівниках – назвах другого десятка і назвах десятків (*двадцять, тридцять*) – звук [д] унаслідок регресивної асиміляції переходить у [ц'], де в результаті утворюється нова двофонемна сполука [ц'ц'], що в говірковому мовленні зазнає стягнення в однозвук [ц'] або [ц]: *оди'нац'іт', т'риц'іт'*.

Прикметно, що в дієслівних формах 3-ої особи теперішнього часу літературно нормативний м'який приголосний [т'] можна почути і твердим, і м'яким: *важит / важит', говорит / говорит', косит / косит', носит / носит', робл'ат / робл'ат'* та ін., що, вочевидь, необхідно трактувати як наслідок давньої диспалаталізації приголосних, спричиненої занепадом зредукованих.

Тверді шиплячі фонемні [ж], [ч], [ш] ([ж], [ч], [ш]) у говірці с. Дмитрушки можуть бути зреалізованими як напівм'які [ж'], [ч'], [ш']: *ж'інка, кож'і, ме^нж'і, н'іш'і, ч'іза, ш'іс'ц', ш'ііі'с'ат*, які виступають як перед [і] < [ѣ], [е] в питомих словах, так і в запозичених, де [і] виступає на місці [е].

Вплив літературного мовлення спостерігаємо в називному відмінку іменників середнього роду II відміни та в орудному відмінку іменників жіночого роду III відміни, де [ж], [ч], [ш] отримують наближену до м'якої вимову, а також напівподовження: *н'іч'у, нал'іч'а, н'ід.аш'а, н'ідн'іж'а, роз'к'іш'у* та ін., хоч спорадично фіксуємо тверду неподовжену вимову: *в'інича, зб'іж'а, нал'іча*.

У мовленні респондентів, які брали участь у дослідженні, відсутня йотова палаталізація передньоязикових свистячих [з], [с] із шиплячими [ж], [ш], а також передньоязикових проривних [д], [т] із [дж], [ч] у 1-ій особі дієслів теперішнього часу: *вод'у*, *воз'у*, *кос'у*, *колот'у*, *нос'у*, *прос'у*, *сад'у*, *світ'у*, *ход'у* та ін. Натомість спорадично вживаються форми із [ж], властиві російській мові: *вожу*, *сиджу*, *ходжу*. Праслов'янські звуко-сполуки [sk], [st], [zd] у сполученні з [й] не мають літературної реалізації в говірці: *випуст'у*, *йїзд'у*, *маст'у*, *прос'т'у*, *пуст'у* та ін.

Африкати [дз], [дз'] зреалізовані у звуках [дж], [дж'] та у свистячих [з], [з']: *дзерн'ата* / *зерн'ата*, *дз'об*, *дз'урчати*, *звоник*, *зеркало*, *кукурузин'а* та ін.

Зазначу, що звук [ц'] респонденти вимовляють м'яко незалежно від місця у слові: *відлупц'увати*, *курец'*, *ланц'уг'*, *м'іс'ац'*, *ц'ікаво* та ін., тоді як звук [ц] у досліджуваній говірці можливий тільки на початку складу і зрідка – у кінці запозичених слів (*палац*, *шпр'іц*) або проявилася під впливом російської мови (*краса* *в'ец*, *снабжен'ец*).

Африката [ц], як засвідчує мовлення респондентів, може заступатися свистячим [с], зреалізованим у говірці відповідним твердим звуком [с]: *матрас* (< матрац). Прикметно, що тут же спостережено і зворотний процес – [с] → [ц]: *конц'ерва*, *конц'ервац'ійа*.

Привертає увагу використання фонемі [г], особливо там, де в літературній мові маємо [г]: *гарбатис'а*, *гирилиц'а*.

Праслов'янські звукосполуки [гъ], [гъ], [гъ], [лъ] у говірці мають літературно нормативний виразний вияв [ри], [ли] (*блист'ити*, *гримити*, *кри'вавий*, *три'вога*) за винятком лексеми *криниця*, у якій спостережено метатезу: *кир'ниц'а*, *Кир'ниченко*.

Російськомовним впливом можна пояснити спорадичну відсутність в іменниках І відміни в давальному та місцевому відмінках однини чергування задньоязикових [г], [к], [х] зі свистячими [з], [ц], [с] як у питомих, так і в запозичених словах: *б'ібл'іотек'і*, *вух'і*, *ног'і*, *рук'і*, *шчок'і* та ін.

У говірці с. Дмитрушки поширений протетичний приголосний [г]: *ган'тека*, *гоб'ідати*, *гоко*, *гол'ійа*, *гор'рати*, *госока*, *Гуман'* та ін.; відсутнє літературно нормативне подовження м'яких приголосних – маємо напівдовгу вимову: *в'іс'іл'а*, *ўзу'т'а*, *жит'а*, *нас'ін'а* та ін.

Метатезу засвідчено в лексемах *огірок* (*гой'рок*) та *шоце* (*со'ша* і похідні).

Характеризують говірку і явища синкопи (*кау*, *мона*, *тоє*), апокопи (*мо*, *тра*), епентези (окрім наведених вище прикладів, іще консонантна (*рад'іво*, *т'ійатер*) і вокалічна (*мете'р*, *м'ін'істер*, *Оле'ксандер*, *оркесте'р*, *сант'иметир*)), а також збереження під впливом польської мови рефлексів давніх носових: *темба*, *тем'батий*, *Домброўс'кії*.

В и с н о в к и

Отже, дослідження фонетичних особливостей говірки с. Дмитрушки дає підстави для таких висновків: вона має основні риси південно-західного наріччя, зокрема подільського говору, хоч і зазнає впливу передовсім середньоадніпрянського говору. Вагому роль у приведенні говірки до сучасного стану відіграли українська літературна мова, а також російська мова, чий вплив за радянщини є не так природним, як примусовим, що все ж позначився на нівеляції питомих рис української мови в її говірковій презентації. Літературній мові остаточно не вдалося подолати твердості передньоязикових перед [і], протетичного приголосного [Г], акання, звукосполук [рл’], [ўл’], [бл’] на місці давніх „губний + j” та ін. явищ, що засвідчують тяглість живомовної стихії на фонетичному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

- БЕР – Георгиев, Вл. (Ред.). (1971–2017). *Български етимологичен речник* (Т. 1–8). БАН.
- Transliteracija:** Georgiev, Vl. (Red.). (1971–2017). *Blgarski etimologichen rechnik* (Т. 1–8). BAN.
- ДАКО – Державний архів Київської області.
- Transliteracija:** Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti.
- ЕСУМ – Мельничук, О. (Ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–6). Наукова думка.
- Transliteracija:** Melnychuk, O. (Red.). (1982–2012). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (Т. 1–6). Naukova dumka.
- ЗЛА – Иванов, В. (Ред.). (1988–2019). *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия фонетико-грамматическая (Вып. 1–9). Наука.
- Transliteracija:** Ivanov, V. (Red.). (1988–2019). *Obshcheshlavyanskii lingvisticheskiei atlas*. Seriya fonetiko-grammaticheskaya. (Nr 1–9). Nauka.
- Постанова – Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів Української РСР „Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти для молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи” від 10 липня 1984 року № 281. Завантажено 25 квітня 2024, з <https://ips.ligazakon.net/document/KP840281?an=2>
- Transliteracija:** Postanova Tsentralnoho Komitetu Kompartii Ukrainy i Rady Ministriv Ukrainskoi RSR „Pro dalshe vdoskonalennia zahalnoi serednoi osvity dlia molodi i polipshennia umov roboty zahalnoosvitnoi shkoly” vid 10 lypnia 1984 roku № 281. Pobrano 24 kwietia 2024, z <https://ips.ligazakon.net/document/KP840281?an=2>

- СУМ – Білодід, І. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Наукова думка.
Translitteracja: Bilodid, I. (Red.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy* (Т. 1–11). Naukova dumka.
- СУМГ – Грінченко, Б. (Ред.). (1907–1909). *Словарь української мови* (Т. 1–4).
Translitteracja: Hrinchenko, B. (Red.). (1907–1909). *Slovar ukraínskoi movy* (Т. 1–4).
- Тимченко – Тимченко, Є. (2002–2003). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* (Кн. 1–2). Наукова думка.
Translitteracja: Tymchenko, Ye. (2002–2003). *Materialy do slovníka pysemnoi ta knyzhnoi ukraínskoi movy* (Ks. 1–2). Naukova dumka.
- ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України (м. Київ).
Translitteracja: Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv).
- ČES – Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Pobrano 24 kwietia 2024, z https://archive.org/details/Rejzek_2001/
- ERHSJ – Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Т. 1–3). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- LH – *Lustracja Humańszczyzny ex 1768*. Stacja mikrofilmowa Biblioteki Narodowej w Warszawie. NR 22006.
- SGKP – Sulimierski, F., Chlebowski, B., & Walewski, W. (Red.). (1880–1914). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Т. 1–15). Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- SMWB – S. K. (Ułoż.). *Skorowidz miejscowości b. wdztwa braclawskiego*. W drukarni Uniwersytetu Jasiellońskiego. Pobrano 25 kwietia 2024, z <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/195835/edition/184518?language=pl>

Література

- Бевзенко, С. (1980). *Українська діалектологія*. Вища школа.
Translitteracja: Bevzenko, S. (1980). *Ukrainska dialektolohiia*. Vyscha shkola.
- Березовська, Г. (2010). *Словник назв одягу та взуття у східноpodільських говірках*. Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство.
Translitteracja: Berezovska, H. (2010). *Slovník nazv odiahu ta vzuttia u skhidnopodilskykh hovirkakh*. Umanske komunalne vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo.
- Березовська, Г. (2011). *Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноpodільських говірках*. Б. в.
Translitteracja: Berezovska, H. (2011). *Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykras u skhidnopodilskykh hovirkakh*. B. v.
- Білодід, І. (Ред.). (1969). *Сучасна українська літературна мова*. Вступ. Фонетика. Наукова думка.
Translitteracja: Bilodid, I. (Red.). (1969). *Suchasna ukrainska literaturna mova*. Vstup. Fonetuka. Naukova dumka.

- Гороф'янюк, І. (2010). *Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок*. Б. в.
- Transliteracja:** Horofianiuk, I. (2010). *Strukturna orhanizatsiia ta arealohiia floronomeniv tseentralnopodilskykh hovirok*. В. w.
- Гороф'янюк, І. (2023). Подільський говір. В М. Железняк (Ред.), *Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Завантажено 25 квітня 2024, з <https://esu.com.ua/article-880454>
- Transliteracja:** Horofianiuk, I. (2023). Podilskyi hovir. W M. Zhelezniak (Red.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Pobrano 25 kwietia 2024, z <https://esu.com.ua/article-880454>
- Гриценко, П. (1994). Основні риси подільського говору. В А. Пономарьов (Ред.), *Поділля: історико-етнографічне дослідження* (сс. 74–81). Доля.
- Transliteracja:** Hrytsenko, P. (1994). Osnovni rysy podilskooho hovoru. W A. Ponomarov (Red.), *Podillia: istoryko-etnohrafichne doslidzhennia* (ss. 74–81). Dolia.
- Гриценко, П. (2004). Діалектний фонофонд як джерело інформації про українську мову. В П. Гриценко (Упор.). *Український діалектний фонофонд* (сс. 5–20). Б. в.
- Transliteracja:** Hrytsenko, P. (2004). Dialektnyi fonofond yak dzherelo informat-sii pro ukrainsku movu. W P. Hrytsenko (Komp.). *Ukrainskyi dialektnyi fonofond* (ss. 5–20). В. w.
- Гриценко, П. (2008). Вітальний лист учасникам студентської діалектологічної конференції „Мовна палітра Поділля”. В А. Костюк (Ред.). *Мовна палітра Поділля* (сс. 6–8). Б. в.
- Transliteracja:** Hrytsenko, P. (2008). Vitalnyi lyst uchasnykam studentskoi dialektolohichnoi konferentsii „Movna palitra Podillia”. V A. Kostiuk (Red.). *Movna palitra Podillia* (ss. 6–8). В. w.
- Краєвська, Г. (2010). *Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля*. Б. в.
- Transliteracja:** Kraievska, H. (2010). *Narodna vyrobnycha terminolohiia tseentralnykh hovirok Podillia*. В. w.
- Кривошея, І., & Кривошея, І. (2019). «МІСТО НА КОРДОНІ»: Умань – урбанізований простір міжетнічного компромісу (взаємодії) чи конфлікту? (1616–2018 рр.). *Русин*, 55, 84–112.
- Transliteracja:** Kryvosheia, I., & Kryvosheia, I. (2019). «MISTO NA KORDONI»: Uman – urbanizovanyi prostir mizhetnichnoho kompromisu (vzaiemodii) chy konfliktu? (1616–2018 rr.). *Rusyn*, 55, 84–112.
- Німчук, В. (Ред.). (1979). *Історія української мови. Фонетика*. Наукова думка.
- Transliteracja:** Nimchuk, V. (Red.). (1979). *Istoriia ukrainskoi movy. Fonetika*. Naukova dumka.
- Оскірко, О. (2019). *Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках*. Б. в.
- Transliteracja:** Oskyrko, O. (2019). *Nazvy yizhi ta napoiv u skhidnopodilskykh hovirkakh*. В. w.

- Поліщук, Л. (2015). *Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках*. Б. в.
Translitteracja: Polishchuk, L. (2015). *Strukturalna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv tradytsiinoho budivnytstva v skhidnopodilskykh hovirkakh*. В. в.
- Поліщук, Л. (2021). *Структурні компоненти та географія назв традиційного будівництва у говірках Східного Поділля*. Візаві.
Translitteracja: Polishchuk, L. (2021). *Strukturalni komponenty ta heohrafiia nazv tradytsiinoho budivnytstva u hovirkakh Skhidnoho Podillia*. Vizavi.
- Похилевич, Л. (1864). *Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи или Статистическія, историческія и церковныя замѣтки о всѣхъ деревняхъ, селахъ, мѣстечкахъ и городахъ, въ пределахъ губерніи находящихся*. Типографія Києво-Печерской лавры.
Translitteracja: Pokhilevich, L. (1864). *Skazaniya o naselennikh mestnostyakh Kievskoi gubernii ili Statisticheskiiya, istoricheskiiya i tserkovniya zametki o vsekh derevnyakh, selakh, mestechkakh i gorodakh, v predelakh gubernii nakhodyashchikhsya*. Tipografiya Kievo-Pecherskoi lavry.
- Прилипка, Н. (2004). Подільський говір. В В. Русанівський, & О. Тараненко (Ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. 498). Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана.
Translitteracja: Prylypko, N. (2004). Podilskyi hovir. W V. Rusanivskiyi, & O. Taranenko (Red.), *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (s. 498). Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana.
- Рудницький, Є. (1927). Діалекти Уманщини (Заг. характеристика). В Д. Скуратівський (Ред.), *Уманщина* (сс. 190–205). Уманська окружна ІНО.
Translitteracja: Rudnytskyi, Ye. (1927). Diialekty Umanshchyny (Zah. kharakterystyka). W D. Skurativskiyi (Red.), *Umanshchyna* (ss. 190–205). Umanska okruhovna INO.
- Стешенко, О. (Ред.) (1972). *Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область*. Українська радянська енциклопедія.
Translitteracja: Steshenko, O. (Red.) (1972). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR. Cherkaska oblast*. Ukrainska radianska entsyklopediia.
- Плющ, Н. (2010). Фонологічна інтерпретація змін звуків у мовному потоці. В *Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика* (сс. 231–241). Знання.
Translitteracja: Pliushch, N. (2010). Fonolohichna interpretatsiia zmin zvukiv u movnomu pototsi. W *Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksykolojiia. Fonetyka* (ss. 231–241). Znannia.
- Сьоміна, О. (2020). Синтаксичні особливості східноподільських говірок. Б. в.
Translitteracja: Somina, O. (2020). *Syntaksychni osoblyvosti skhidnopodilskykh hovirok*. В. в.
- Тищенко, Т. (2003). Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос. Б. в.

- Transliteracja:** Tyshchenko, T. (2003). *Podilsko-serednonaddnyprianske sumi-zhzhia u svitli izohlos*. В. w.
- Тищенко, Т. (2007). Ареальна стратифікація східноподільських говірок. В *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови*, 3/2, 31–38.
- Transliteracja:** Tyshchenko, T. (2007). Arealna stratyfikatsiia skhidnopolidskykh hovirok. W *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*, 3/2, 31–38.
- Тищенко, Т. (2008). *Лексика бджільництва Східного Поділля*. Софія.
- Transliteracja:** Tyshchenko, T. (2008). *Leksyka bdzhilnytstva Skhidnoho Podillia*. Sofiia.
- Ткачук, П. (1975). *Фонетична система західноподільських говірок української мови (вокалізм і консонантизм)*. Б. в.
- Transliteracja:** Tkachuk, P. (1975). *Fonetychna systema zakhidnopolidskykh hovirok ukrainskoi movy (vokalizm i konsonantyzm)*. В. w.
- Фундуклей, И. (1852). *Статистическое описание Киевской губернии*. Ч. 1. Типографія М-ва внутренихъ дѣлъ.
- Transliteracja:** Funduklei, I. (1852). *Statisticheskoe opisanie Kievskoi gubernii*. Cz. 1. Tipografiya M-va vnutrennikh del.
- Шевельов, Ю. (2009). Так нас навчали правильних проізношеній. В Л. Масенко (Упор.). *Вибрані праці* (сс. 280–333). Кн. 1. *Мовознавство*. Видавничий Дім „Києво-Могилянська академія”.
- Transliteracja:** Shevelov, Yu. (2009). Tak nas navchaly pravylnykh proiznoshenii. W L. Masenko (Komp.). *Vybrani pratsi* (ss. 280–333). Кн. 1. *Movoznavstvo*. Vydavnychi Dim „Kyievo-Mohylianska akademiia”.
- Шеремета, Н. (2000). *Південноволинсько-подільське діалектне порубіжжя (за матеріалами тваринницької лексики)*. Б. в.
- Transliteracja:** Sheremeta, N. (2000). *Pivdennovolynsko-podilske dialektne porubizhzhia (za materialamy tvarynnytskoi leksyky)*. В. w.

The Podillya Dialect of Dmytrushky Village in the Coordinates of the Literary Language

The chapter presents the results of a study on the phonetic features of the dialect spoken in Dmytrushky village, Uman district, Cherkasy region, located in the eastern part of the Podillya dialect area. The distinct phonetic features of this dialect suggest it is part of the southwestern dialect group overall, and specifically of the Podillya dialect. Notable characteristics include the convergence of the unstressed [o] with [y], leading to a complete substitution of [o] by [y]; the presence of epenthetic [л'] after [џ], [п], [ѣ], and [р] in place of the etymological [j]; the presence of epenthetic [н'] after [м] where etymological [j] would be expected; the change of the sound combination [c'т'] to [c'ц']; depalatalisation of dental consonants before [i]; depalatalisation of [т'] in 3rd person singular present-tense verb forms; the hard pronunciation of [р]; the preservation of the Proto-Slavic initial [je], which has transformed into [ji] in the dialect. The dialect is actively influenced by the Central Dnieper dialect, as evidenced by the spread of [i] in place of [y] and the associated palatalisation or semi-palatalisation of hard consonants. The convergence of the colloquial language with the Ukrainian literary language was partly a result of Soviet-era language policies; however, features such as the active prosthesis of [r], "akannia" (vowel reduction), and the lack of consonant lengthening highlight the remaining distinctions between the dialect and the literary language.

The preservation of specific dialectal features in the speech of Dmytrushky residents supports its status as an intangible cultural heritage of Ukraine.

Keywords: subdialect, dialect, East Podillya subdialects, Podillya dialect, phoneme, depalatalisation, akannia, prosthesis.